

Balkanistika (balkanologie) v Srbsku v období 1991–2013*

MILOŠ LUKOVIČ

Lukovič, Miloš: Balkan Studies in Serbia in 1991–2013

The article deals with the organisation of research in the field of Balkan studies in Serbia and former Yugoslavia and examines the pertinent works published in Serbia in the years 1991–2013. The cited works are classified according to the related academic areas, which are regarded as integral parts of Balkan studies: 1. geography, anthropology, ethnology; 2. archaeology, prehistory; 3. history, art history; 4. philology, ethnolinguistics, folkloristics. Several works from the field of Ottoman and Byzantine studies are also included, since both of them are complementary to Balkan studies. In conclusion, a summary of the contemporary examination of the terms Balkan, Balkan peninsula, and Balkan studies is provided, and references are made to the possible development of their contents.

Keywords *Balkan Peninsula * Balkans * Southeastern Europe * Serbia * Balkan Studies * Turn of the Millenium*

Contact *Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia; miloslukovic@gmail.com*

I. Organizace balkanologických výzkumů v Srbsku a bývalé Jugoslávii

Balkanologie jako vědní disciplína zažívá již od konce druhé světové války velký rozkvět. Práce na tomto poli mají již delší dobu institucionální charakter, a to jak v balkánských, tak nebalkánských zemích. Významným podnětem v tomto ohledu bylo založení a působení Mezinárodní asociace pro výzkum jihovýchodní Evropy (*Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* – zkratka *AIESEE*) s centrem v Bukurešti, která vznikla roku 1963 pod záštitou UNESCO.¹ Na základě příspěvků, které zazněly na prvním kongresu AIESEE roku 1966 v bulharské Sofii, byla *balkanistika* (*Balkan studies*) definována

* Tato práce vznikla v rámci projektu *Narodna kultura Srba između Istoka i Zapada* (2011–2015) Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění v Bělehradě, který financuje Ministerstvo osvěty a vědy Republiky Srbsko.

¹ Vedení této asociace v Bukurešti vydává *Bulletin de l'AIESEE*, víc na toto téma viz <http://www.aiesee.org> (cit. 15. 4. 2014) a <http://www.jws.ro> (cit. 15. 4. 2014). V balkánských státech bylo založeno několik ústavů pro výzkum v oblasti balkanologie. Ústav balkanistiky v Soluni (anglicky *Institute for Balkan Studies*, známý pod řeckou zkratkou *IMXA*) byl založen roku 1953 a působil dvě desetiletí jako zvláštní subjekt Společnosti pro makedonistická studia (anglicky *Society for Macedonian Studies*). Od roku 1974 působí jako samostatná instituce podporovaná řeckým ministerstvem kultury. Vydává časopis *Balkan Studies* a další samostatné publikace, viz <http://www.imxa.gr> (cit. 15. 4. 2014). Ústav balkanistiky Bulharské akademie věd a umění v Sofii založený roku 1964 (anglicky *Institute for Balkan Studies*) vydává časopis *Etudes Balkaniques* a další samostatné publikace. Od roku 2010 je k tomuto ústavu připojen Thrakologický ústav Bulharské akademie věd a umění, viz <http://www.balkanstudies.bg> (cit. 15. 4. 2014).

jako komplexní vědní disciplína, jež zkoumá jazyky, literaturu, dějiny, kulturu a jiné otázky a jevy společenského života společně všem národům Balkánského poloostrova, jakož i současnou situaci balkánských států.² Obdobné definice nacházíme i v naučných slovnících a encyklopediích³ a slovnících cizích slov, přičemž termíny *balkanistika* a *balkanologie* se považují za synonyma. Např. český Slovník cizích slov definuje pojem *balkanistika* jako *obor zabývající se jazykem, historií a kulturou národů žijících na Balkáně, balkanologie*.⁴ Také my chápeme tyto termíny za synonymní a odpovídající anglickému pojmu *Balkan studies*, nicméně preferujeme termín *balkanologie*, jenž se v Srbsku používá častěji. *Balkanologie* zahrnuje rovněž zkoumání vlivu balkánských národů a kultur na mimobalkánské národy a kultury, jakož i působení mimobalkánských center na vývoj národů a států na Balkáně. Metoda *balkanologie* je pokaždé komparativní, ať už se jedná o pohled diachronní, nebo synchronní, a všechny typy společných jevů v balkánských jazycích (antických i moderních), v balkánském folkloru (antickém, středověkém i současném) a v dějinách balkánských národů (ekonomických, politických, společenských, literárních, církevních atd.) se v rovině teoretické označují jako *balkanizmy*.⁵

V tomto článku hodláme prezentovat výběr publikací z okruhu nejdůležitějších prací vydaných v Srbsku od roku 1991 do roku 2013, které jsou *balkanologické* povahy. Zároveň musíme vysvětlit, proč jsme se rozhodli zrovna pro toto období, a nastínit okruh otázek, které se nabízejí v souvislosti s další prací na poli *balkanologie* v Srbsku i širším okolí. To vyžaduje zaměření pozornosti na způsob organizování *balkanologických* výzkumů v Srbsku, a to jak v současnosti, tak v době minulé, tedy i v rámci bývalé Jugoslávie.

Jak známo, dnešní Srbská republika je jednou z bývalých republik jugoslávské federace, která se rozpadla v průběhu roku 1991. V tomto roce byla také přerušena spolupráce mezi vědeckými institucemi tehdejších jugoslávských republik v oblasti *balkanologie* a od té doby každá republika buduje svůj přístup k *balkanologii* a *balkanologickým* výzkumům samostatně, což platí i pro Srbsko. V tomto směru existují mezi postjugoslávskými republikami značné rozdíly. Od druhé světové války do rozpadu Jugoslávie byla *balkanologie* v celé federaci na vzestupu. To se odráželo na jedné straně v činnosti stávajících univerzit a jiných vědeckých a výzkumných pracovišt, na druhé straně ve formování několika specializovaných institucí (v Sarajevu, Skopje a Bělehradě) zaměřených na *balkanologii*, které postupně rozvíjely svou činnost. Od poloviny 60. let byly veškeré aktivity v rámci *balkanologického* výzkumu koordinovány a podporovány prostřednictvím orgánu společného republikovými akademii věd a umění – akademické rady,⁶ která za tímto účelem vytvořila

² Srov. více v *Les études balkaniques et sud-est européennes en Bulgarie : Guide de documentation*. Sofia 1966; *Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes : Actes*. Sofia 1966.

³ PROCHOROV, Aleksandr Michajlovič (ed.): *Bolšaja sovětskaja enciklopedija*, 2: *Balkanistika*. Moskva 1970, s. 574; SIROTKOVIĆ, Jakov (ed.): *Enciklopedija Jugoslavije : Izdanje na ćirilici*, 1: *Balkanologija*. Zagreb 1983, s. 433–434. POPOV, Čedomir – STANIĆ, Dagan (eds.): *Srpska enciklopedija*, 1–1: *Balkanologija (balkanistika)*. Novi Sad – Beograd 2010, s. 492–493; viz <http://www.enciklopedija.hr> (cit. 15. 4. 2014).

⁴ Viz <http://www.slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo> (cit. 15. 4. 2014).

⁵ Srov. SIROTKOVIĆ, J. (ed.): *Enciklopedija*, 1: *Balkanizmi*, 432–433; POPOV, Č. – STANIĆ, D. (eds.): *Srpska enciklopedija*, 1–1: *Balkanizam*, s. 491–492.

⁶ V bývalé Jugoslávii měla každá svazová republika vlastní akademii věd a umění (později založily vlastní akademie i autonomní oblasti v rámci Srbské republiky – Vojvodina a Kosovo), zatímco akademie na úrovni celé Jugoslávie neexistovala. Přitom je třeba mít na zřeteli, že právě název *Jugoslávská akademie věd a umění* neslo pracoviště v Záhřebu (od svého založení roku 1866, tedy za Rakouska-Uherska) a že se po rozpadu Jugoslávie roku 1991 změnil tento název na *Hrvatská akademie věd a umění*. Dodejme, že *Srpská akademie*

meziakademický koordinační výbor pro balkanologii. Součástí této rady byli významní představitelé vědeckých institucí všech republik, kteří byli delegováni republikovými akademii věd a umění. Tento orgán sice neměl ve vztahu k republikovým akademii jakoukoliv direktivní pravomoc, balkanologické výzkumy v Jugoslávii nicméně významně stimuloval. Akademická rada vyvíjela aktivitu až do rozpadu Jugoslávie roku 1991.

Vědecká společnost Bosny i Hercegoviny (Naučno društvo Bosne i Hercegovine, které se roku 1966 transformovalo do tamní akademie věd – Akademije nauka Bosne i Hercegovine) vytvořila roku 1954 v rámci svého historicko-filologického oddělení *Ústav balkanistiky* (Balkanološki institut). Vzhledem k tomu, že tento ústav neměl vlastní odborný kádr, sdružoval do roku 1962 významné odborníky na jednotlivé dílčí oblasti balkanologie (zejména paleobalkanologii) původem i z jiných jugoslávských republik a vydal několik publikací. Místo tohoto subjektu začalo od roku 1962 v Sarajevu fungovat *Centrum pro balkanistická studia* (Centar za balkanološka ispitivanja) v rámci *Ústavu společenských věd Akademie věd Bosny a Hercegoviny* (Društveno odeljenje Akademije nauka Bosne i Hercegovine). Také toto středisko zapojovalo do své práce významné odborníky na balkanistiku i z jiných republik, a to až do rozpadu Jugoslávie. Od svého vzniku vydávalo vlastní list (orgán) *Godišnjak*, v němž vyšla řada příspěvků. Nedávno oslavilo 50. výročí své činnosti samostatnou vědeckou konferencí a edicí příležitostného sborníku, přinášejícího historiografii a bibliografii centra.⁷ Makedonský *Ústav pro národní dějiny* ve Skopje (Institut za nacionalna istorija), jenž existuje od roku 1948, má ve své struktuře i oddělení balkanistiky.⁸ V časopise tohoto pracoviště (*Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*) jsou publikovány četné příspěvky zaměřené na balkanistickou problematiku.

Jednou z iniciativ koordinačního výboru pro balkanistiku bylo založení *Ústavu balkanistiky* (Balkanološki institut) v rámci *Srbské akademie věd a umění* (Srpska akademija nauka i umetnosti; dále SAVU – pozn. překladatele), který byl oficiálně ustanoven a registrován roku 1969.⁹ Nově utvořený ústav soustředil odborníky z několika oblastí (archeologie, historie, dějin umění, jazykovědy, etnologie, folkloristiky) a výrazně posílil vlastní personální složení. Od roku 1970 vydává časopis *Balcanica*, který byl do roku 1991 (do č. 22) zároveň orgánem zmíněného meziakademického koordinačního výboru pro balkanologii. Do roku 2013 vyšlo 43 čísel časopisu *Balcanica* a od č. 36 jsou zde články publikovány výlučně v cizích jazycích (angličtině, francouzštině, němčině). Kromě toho ústav vydal do roku 2013 celkem 122 zvláštních titulů, a to monografií nebo sborníků z vědeckých konferencí, jež pořádal.¹⁰ Autoři některých těchto monografií pracují v jiných vědeckých institucích v Srbsku, stejně tak přispěvatelé do časopisu *Balcanica* pocházejí z různých zemí zabývajících se balkanistickými tématy.

Od svého založení realizoval Ústav balkanistiky SAVU větší počet projektů z různých oblastí balkanologie, což lze sledovat na stránkách časopisu *Balkanica*, jakož i na oficiál-

nauka i umetnosti v Bělehradě byla založena roku 1886, Slovenska (Slovinská) akademija znanosti in umetnosti v Lublani roku 1938 a ostatní akademie vznikly po druhé světové válce.

⁷ JUZBAŠIĆ, Dževad (ed.): *Pedeset godina Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka Bosne i Hercegovine : Istorijat i bibliografija izdanja*. Sarajevo 2013.

⁸ Viz <http://www.ini.ukim.mk> (cit. 15. 4. 2014).

⁹ Viz <http://www.balkaninstitut.com> (cit. 15. 4. 2014); také ANTONIĆ, Zdravko: *Balkanološki institut SANU*. *Balcanica*, 2000, č. 30/31, s. 55–56.

¹⁰ *Balcanica* je dostupná on-line od č. 30/31 po č. 43, obdobně jako některé samostatné publikace Ústavu. Viz <http://www.balkaninstitut.com> (cit. 15. 4. 2014).

ním webu pracoviště. Mimoto ústav na samém začátku svého působení inicioval dlouholetý makroprojekt *Migrace kočovných a polokočovných pastevců na Balkánu a v jihovýchodní Evropě*, který byl přijat všemi republikovými akademii věd a umění a více či méně úspěšně realizován.¹¹ Od roku 2001 se v Ústavu balkanistiky SAVU cyklicky realizuje několik čtyř- a pětiletých výzkumných projektů a aktuálně, v období 2011–2014, se jich řeší šest, a to s následujícími názvy (které jsou mimochodem velmi podobné názvům projektů z dřívějších let): 1) *Dějiny politických idejí a institucí na Balkánu v 19. a 20. století*; 2) *Dunaj a Balkán: kulturně-historické dědictví*; 3) *Středověké dědictví Balkánu: instituce a kultura*; 4) *Jazyk, folklor a migrace na Balkánu*; 5) *Lidová* (popř. *národní* – pozn. překladatele) *kultura Srbů mezi Východem a Západem*; 6) *Společnost, duchovní a materiální kultura a komunikace na Balkánu v pre- a raněhistorickém období*. V rámci takto koncipovaných projektů jsou zahrnuta ústřední balkanologická témata, kterými se ústav v posledních asi 15 letech zabývá. Na těchto projektech se podílí celkem 57 badatelů, z nichž 32 působí v samotném ústavu, zatímco ostatní jsou z bělehradské univerzity a jiných vědeckých pracovišť z Bělehradu a celého Srbska. Navíc má toto pracoviště sedm stálých spolupracovníků ze zahraničí a diaspory (Heidelberg, Berlín, Záhřeb, Bordeaux, Indianapolis). Členové Ústavu se pravidelně účastní kongresů AIESEE a četných domácích i zahraničních vědeckých konferencí.¹²

Balkanologickými tématy se samozřejmě zabývají i mnohé další vědecké a výzkumné instituce v Srbsku, což platí zejména pro vysoké školy. Přitom není nutné, aby badatelské téma bylo kvalifikováno jako balkanologické také formálně. Již tím, že je vědecký výzkum nebo výstup z tohoto výzkumu zaměřen na Balkánský poloostrov jako celek nebo že k jevům uvnitř dvou či více společenství (etnických, kulturních, náboženských atd.) na Balkánském poloostrově přistupuje komparativně, popř. že se zabývá vzájemnými vlivy jistého vnitro- a vněbalkánského společenství, nabývá balkanologické povahy, tj. představuje určitý přínos pro balkanologii jako vědní disciplínu. Jinak řečeno, určitá práce, např. z oblasti národních dějin, získává balkanologickou povahu, pakliže se věnuje vztahu vlastního národa a sousedního národa v rámci Balkánu, anebo relaci balkánské vs. nebalkánské národy. Jednotlivé fakulty mají ve svých programech balkanologii jako studijní předmět,¹³ ale existuje celá řada studijních předmětů, které mají v názvu Balkánský poloostrov, popř. Balkán.¹⁴ Kromě toho existuje také řada časopisů z různých oborů (archeologie, historie, dějiny umění, etnologie, filologie, folklor, literatura atd.), v nichž jsou publikovány příspěvky na balkanologická témata. Je známo, že jednotlivé oblasti balkanologie byly zpracovávány částečně již dříve, zvláště v souvislosti s obecnými dějinami

¹¹ ANTONIJEVIĆ, Dragoslav: Međukademijski koordinacioni odbor za balkanologiju. *Balkanica*, 1971, č. 2, s. 450–451.

¹² Kongresy AIESEE se konaly v Sofii (1966), Aténách (1970), Bukurešti (1974), Ankaře (1979), Bělehradu (1984), Sofii (1989), Soluni (1994), Bukurešti (1999), Tiraně (2004) a Paříži (2009). Viz <http://www.aieesee.org> a <http://www.jws.ro> (cit. 15. 4. 2014).

¹³ Na filozofické fakultě bělehradské univerzity (Filoložki fakultet Univerziteta u Beogradu) je vyučován předmět *Balkanologie* (v českém prostředí se k označení studijního předmětu používá spíše pojem balkanistika – pozn. překladatele) rozdělen do tří etap: *Balkanologie 1*, *Balkanologie 2*, *Balkanologie 3*. Více viz <http://www.fil.bg.ac.rs> (cit. 15. 4. 2014).

¹⁴ Na filozofické fakultě bělehradské univerzity existují tyto předměty: na katedře archeologie – *Doba železná na Balkáně; Neolitizace Balkánského poloostrova; Archeologie římského dobývání Balkánu*; na katedře etnologie – *Etnologie balkánských společenství*; na katedře historie – *Římské dobývání Balkánu; Současný Balkán*. O tomto více na <http://www.f.bg.ac.rs> (cit. 15. 4. 2014).

i dějinami konkrétních národů, tedy v souvislosti s archeologií a etnologií, jakož i s filologií (klasickou a slovanskou), byzantologií i albanologií, v neposlední řadě také s antropologií a geomorfologií.¹⁵

Byzantologie je v Srbsku disciplína velmi rozvinutá a nositeli byzantologických studií jsou univerzity a Ústav byzantologie SAVU.¹⁶ Kratší tradici v Srbsku má osmanistika, která se po druhé světové válce vyvíjela souběžně s balkanologií. Na rozdíl od Sarajeva, kde od roku 1950 existuje samostatný orientalistický ústav,¹⁷ v Srbsku (stejně jako v Makedonii) osmanistické výzkumy probíhají v rámci univerzit a Historického ústavu SAVU. Balkánské národy a státy byly po celá staletí pod vlivem nebo přímou nadvládou byzantského či osmanského impéria, jejichž území se prostírala z velké části právě na Balkánu. Proto se také vědecké výsledky byzantologie a osmanistiky nacházejí v bezprostředním blízkosti zájmu balkanologie, jelikož určité jevy, společenské formace a instituce uvnitř byzantského či osmanského státu nemohou být chápány jinak než v širším balkánském kontextu (prostoru).

V každém případě spektrum balkanologických témat a prací, které mají balkanologickou povahu, je velmi široké, a proto není jednoduché provést ani jejich klasifikaci, ani reprezentativní výběr. V našem přehledu uvádíme a komentujeme především samostatné publikace Ústavu balkanistiky SAVU, které se objevily v období od roku 1991 do roku 2013, avšak nikoli všechny práce, nýbrž pouze ty, které se zabývají prvořadě balkanologickými tématy.¹⁸ Mimoto uvádíme i významné práce dalších autorů a editorů, které vyšly ve stejném období a mají balkanologický charakter, i když to nutně nevyplývá z jejich názvů. Patří sem i některé pro balkanologii významné práce, které v období 1991–2003 vyšly v reedici (jejich první vydání spadá do předchozího období). Považovali jsme za vhodné uvést také nejdůležitější práce zahraničních autorů, které byly ve zmíněném období vydány v Srbsku, v srbském překladu, a které nepochybně přispěly k vývoji balkanistiky jako takové.

Všechny tyto práce třídíme do kategorií podle příbuznosti vědních oborů, jež se zpravidla považují za součást balkanologie, tedy na: 1. geografii, antropogeografii, etnologii; 2. archeologii, prehistorii; 3. historii, dějiny umění; 4. filologii, etnolingvistiku, folkloristiku. Uvádíme také některé práce z byzantologie a osmanistiky, jež tvoří s balkanologií integrovaný celek. Mezi pracemi, které jsou v tomto příspěvku prezentovány, se může objevit i další literatura vztahující se k tomuto tématu. Na tomto místě je nutné učinit jednu důležitou technickou poznámku: v Srbsku se ve veřejné komunikaci používá jak cyrilice, tak latinka, přičemž používání cyrilice je starší, proto se tato grafika považuje za tradiční srbské písmo. Většina prací, jež budou dále zmiňovány, je psána cyrilicí (to se týká zvlášť vydání SAVU a jejích ústavů). Kvůli lepší srozumitelnosti pro českého příjemce uvádíme názvy těchto prací v latinské transkripci a na původní grafii upozorňujeme zkratkou [cyr.].

¹⁵ SIROTKOVIĆ, J. (ed.): *Enciklopedija*, 1: *Balkanologija*, s. 433.

¹⁶ Viz POPOV, Č. – STANIĆ, D. (eds.): *Srpska enciklopedija*, 1–1: vizantijsko-srpski odnosi : vizantologija : Vizantološki institut SANU; viz <http://www.byzantineinstitute.com> (cit. 15. 4. 2014).

¹⁷ Viz <http://www.ois.unsa.ba> (cit. 15. 4. 2014).

¹⁸ Autory (v několika případech spoluautory) nebo redaktory prací Ústavu balkanistiky SAVU jsou A. Benac, V. Han, N. Tasić, R. Samardžić, D. Davidov, V. Stanišić, Lj. Radenković, Z. Antonić, D. Antonijević, M. Detelić, M. Ilić, A. Fotić, A. Loma, S. Ferjančić, S. Barić, B. Sikimić, T. Petrović, D. Popović, Č. Antić, D. Bataković, V. Petrović, S. Pilipović, Lj. Ristić, M. Luković, V. Živković, M. Svirčević, V. Pavlović, Đ. Kostić. Ostatní zde uvedení autoři působí na jiných vědeckých pracovištích v Srbsku.

Všechna vydání Ústavu balkanistiky SAVU mají ostatně dvojí název: srbský název je psán cyrilicí, anglický latinkou (anglické názvy uvádíme také).

II. Výběr prací balkanologické povahy

II.1 Práce obecné, syntetizující povahy

Nejdřív představíme dvě práce, které osvětlují mnohé balkanologické pojmy, nebo jsou pro balkanologická studia jinak významné.

Od roku 2010 se objevily tři svazky obšírné *Srbské encyklopedie* (jde o první encyklopedické dílo s tímto názvem),¹⁹ jejímiž vydavateli jsou tři národní instituce: Matice srbská v Novém Sadu, SAVU a bělehradské nakladatelství zaměřené na vydávání učebnic.²⁰ Encyklopedie obsahuje i následující hesla: *Archeologie*, *Balkanologie (balkanistika)*; *Balkanizmus*; *Balkanizace*; *Ústav balkanistiky SAVU*; *Balkánský jazykový svaz*; *Balkánský poloostrov*; *Byzantsko-srbské vztahy*; *Byzantologie*; *Ústav byzantologie SAVU*; *Vinčanská kultura* (podle lokality Vinča poblíž dnešního Bělehradu v době rozvinutého neolitu – pozn. překladatele); *Vlaši* (v celém textu používáme neutrální, obecnější označení Vlaši ve významu Aromuni/Arumuni pro původně románské obyvatelstvo různých oblastí Balkánu, nikoli pouze Valachie, tedy území ležícího severně od dolního toku Dunaje, kolébky rumunských Valachů – pozn. překladatele); *Vojenská krajina*; *Vojnik*.

Profesor filologické fakulty v Bělehradě, Predrag Mutavdžić, vydal roku 2013 knihu, která má povahu vysokoškolské učebnice balkanologie a příručky pro všechny ty, které zajímá „méně známá tvář Balkánu“, jehož obyvatelstvo (jak zdůrazňuje autor) v *důsledku staletí společného života a vzájemné odkázanosti na spolupráci vytvořilo jeden nezvyklý a osobitý systém hodnot, jaký nikde předtím v Evropě neexistoval*.²¹ Kniha zahrnuje mimořádně široké historické období v rozmezí téměř tří tisíc let a řeší četná témata především historického, kulturního, civilizačního a náboženského rázu. Zvláště zpracovává témata: jazyk a písemnictví na Balkánu; paleobalkánské jazyky (thrácký, dako-mezijský/moesijský, ilyrský, bryžský); novodobé balkánské jazyky (balkanorománské jazyky, balkanoslovanské jazyky, řečtina, albánština); národy a civilizace na Balkánu (paleobalkánské národy – Dardanové, Thrákové, Dákové, Brygové, Keltové, Ilyrové; balkánské národy – Karakačani, Protobulhaři, Helénové, Neohelénové – tj. Řekové, Vlaši a Aromuni, Albánci, Jihoslované); významní balkanisté a autoři cestopisů. Autor v neposlední řadě také definuje aktuální úkoly balkanologie.

II.2 Geografie, antropogeografie, mytologie, náboženství, etnologie

Práce srbského zeměpisce a antropogeografa Jovana Cvijiće (1865–1928) jsou nadále považovány za nepřehlédnutelné a aktuální. Přinášejí výsledky geografického a antropogeografického výzkumu Balkánského poloostrova a jsou natolik významné, že se dočkaly i opětovného vydání. Roku 2000 vyšly i sebrané spisy tohoto autora.²² Zvláštní pozornost budí antropogeografické otázky Balkánského poloostrova, které Cvijić řešil s řadou svých studentů a následovníků. Jejich práce byly vydávány od roku 1902 do roku

¹⁹ POPOV, Č. – STANIĆ, D. (eds.): *Srpska enciklopedija*, 1–1, 1–2, 2 (2010–2013).

²⁰ LJUŠIĆ, Radoš (ed.): *Enciklopedija srpskog naroda*. Beograd 2008.

²¹ MUTAVDŽIĆ, Predrag: *Balkan i balkanologija : Uvod u studije jugoistočne Evrope*. Beograd 2013.

²² CVJIJIĆ, Jovan: *Sabrana dela*. Beograd 2000.

2005 v časopise *Srbský etnografický sborník* (ve dvou sériích: 1) *Osady/sídla v srbských zemích: sídla, původ obyvatelstva, zvyky*; 2) *Život a lidové zvyky*), k čemuž existuje i souhrnná bibliografie.²³ Balkánský poloostrov, jako zeměpisný region, je předmětem pozornosti také současných evropských badatelů z oblasti regionální geografie.²⁴ Kartografické zpracování jihovýchodní Evropy, Balkánského poloostrova, jednotlivých balkánských zemí a historických státních útvarů (počínaje Ptolemaiovou *Geografií* z 2. století n. l. přes středověké a novověké kartografy a kartografy 19. století konče) vyvolává neustále zájem evropské kartografie. Podrobné přehledy kartografických prací na toto téma lze najít v syntetizujících publikacích Gordany Tomovićové a Željka Škalamery.²⁵

Obecnější pohled na civilizaci Balkánu poskytuje studie Trajana Stojanoviće²⁶ a úloha a místo Srbů v evropské civilizaci je obsahem příspěvků sborníku z vědecké konference pořádané na toto téma.²⁷ Urbánní kultura na Balkáně byla také předmětem pozornosti samostatné vědecké konference a z ní vzešlého sborníku prací.²⁸ Dlouhodobé a složité migrace obyvatelstva v dějinách Balkánského poloostrova představují jeho trvalý charakteristický rys (na což J. Cvijić zvláště upozorňuje); migrace při formování balkánských společenství byly ústředním tématem 10. kongresu historiků Jugoslávie roku 1998, jakož i prací publikovaných ve sborníku z tohoto kongresu.²⁹

Dragoslav Srejić a Aleksandrina Cermanovićová-Kuzmanovićová jsou autory reeditovaného *Slovníku řecké a římské mytologie*.³⁰ Objevil se také překlad práce Pierra Grimala o řecké mytologii.³¹ Slovanské mytologii je věnován samostatný encyklopedický slovník,³² stejně jako srbské mytologii (ten se dočkal druhého vydání).³³ Křesťanstvím na pozadí východního Ilirika před osídlením Slovy se zabývá studie Radomira Popoviće³⁴ a výročí 1700 let od vydání milánského ediktu jsou věnovány příspěvky z vědeckého sym-

23 ČELIKOVIĆ, Borisav (ed.): *Naselja srpskih zemalja : Naselja, poreklo stanovništva, običaji*. Beograd 2011, s. 775–796.

24 DAVIDOVIĆ Rade: *Regionalna geografija Evrope*. Novi Sad 1999.

25 TOMOVIĆ, Gordana: Teritorija Srbije na kartama do 1600. godine. In: *Srbija i susedne zemlje na geografskim kartama : Serbia and neighbouring countries on early maps*. Beograd 1991, s. 21–52; ŠKALAMERA, Željko: Kartografija Srbije i jugoslovenskih zemalja od XVII do XIX veka. In: *Srbija i susedne zemlje na geografskim kartama : Serbia and neighbouring countries on early maps*. Beograd 1991, s. 55–170.

26 STOJANOVIĆ, Trajan: *Balkanska civilizacija*. Beograd 1994.

27 SAMARDŽIĆ, Radovan (ed.): *Srbi u evropskoj civilizaciji : Serbs in European Civilization*. Beograd 1993.

28 HAN, Verena (ed.): *La culture urbaine des Balkans (XVe–XIXe siècle)*, 3: *Colloque international : Recueil de études : Gradska kultura na Balkanu : Međunarodni simpozijum : Zbornik radova*. Belgrade – Paris 1991.

29 DAŠIĆ, Miomir – PIJANOVIĆ, Petar (eds.): *Deseti kongres istoričara Jugoslavije (15.–17. januar 1998) : Zbornik radova*. Beograd 1998, s. 47–54, 73–83, 107–338. V souvislosti s názvem tohoto kongresu je třeba poznamenat, že od roku 1992 se název Jugoslávie vztahoval na společný stát dvou republik – Srbska a Černé Hory (Savezna Republika Jugoslavija, od roku 2004 Državna zajednica Srbija i Crna Gora). Na základě referenda roku 2006 vyhlásila Černá Hora nezávislost, což znamená, že od této doby existují státy dva – Srbská republika a Černá Hora.

30 SREJOVIĆ, Dragoslav – CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Aleksandrina: *Rečnik grčke i rimske mitologije*. Beograd 2004 (6).

31 GRIMAL, Pjer: *Grčka mitologija*. Beograd 2000.

32 TOLSTOJ, Svetlana M. – RADENKOVIĆ, Ljubinko (ed.): *Slovenska mitologija : Enciklopedijski rečnik*. Beograd 2001.

33 KULIŠIĆ, Špiro – PETROVIĆ, Petar – PANTELIĆ, Nikola: *Srpski mitološki rečnik*. Beograd 19982

34 POPOVIĆ, Radomir: *Hrišćanstvo na tlu istočnog Ilirika pre doseljenja Slovena*. Beograd 2004.

pozia pořádaného u této příležitosti.³⁵ Vyšel i překlad prací z ruštiny do srbštiny autora Vasilije Vasiljeviče Bolotova týkajících se dějin křesťanské církve, zejména v období od Konstantina Velikého.³⁶ U příležitosti 950. výročí rozdělení křesťanství na křesťanství východního a západního ritu (1054), které bylo po staletí nejintenzivněji pocítováno zrovna na Balkánském poloostrově, se na teologické fakultě v Bělehradě konalo zvláštní zasedání, z nějž vzešel samostatný sborník.³⁷ V reedici vyšly práce Dragoljuba Dragoljoviće o bogomilství na Balkánu a v Malé Asii³⁸ a v souvislosti s tím práce o kacířské církvi ve středověké Bosně, jejímž příslušníky byli tzv. krstjani (na rozdíl od kršćanů = křesťanů – pozn. překladatele).³⁹

Spisovatel Ivo Andrić (1892–1975), držitel Nobelovy ceny za literaturu, obhájil v mladém věku (1924) disertační práci napsanou v němčině a věnovanou vývoji duchovního života v Bosně pod tureckou nadvládou, která po více než osmdesáti letech vyšla tiskem v srbštině.⁴⁰ Je třeba podotknout, že výzkum společenské struktury osmanského státu fungující několik století byl v době vzniku Andrićovy disertační práce teprve v začátcích a že se osmanistika jako samostatná disciplína formovala teprve později. Syntetický přehled (počínaje roku 1459) růstu, expanze i pádu muslimského obyvatelstva na srbské půdě poskytuje práce Ejupa Mušoviće,⁴¹ zatímco islamizaci v jihoslovanském areálu se zabývá, taktéž syntetizujícím způsobem, Olga Zirojevićová.⁴² Sulejman Aličković přináší nástin dějin tzv. Bošňáků (bosenských muslimů) v tehdejší Novopazarském sandžaku, tj. části srbského území se srbským a muslimským obyvatelstvem.⁴³

Prostoru Kosova i Metohije, dvou administrativních jednotek, z nichž po druhé světové válce vznikla samostatná autonomní oblast v rámci Srbska coby jedné ze svazových republik jugoslávské federace,⁴⁴ je věnován větší počet studií. Milorad Radovanović provedl analýzu etnických a demografických procesů v Kosovu a Metohiji,⁴⁵ zatímco Branimir Krstić nahlíží na tento prostor prizmatem historického práva (Srbů) i etnického práva (Albánců).⁴⁶ Následující sborník prací v angličtině byl vydán pod symbolickým názvem

35 NIKOLIĆ, Dragan – ĐORĐEVIĆ, Aleksandar – TODOROVIĆ, Miljana (eds.): *1700 godina Milanskog edikta: Zbornik radova*. Niš 2013.

36 BOLOTOV, Vasilij Vasiljevič: *Predavanja iz istorije drevne Crkve, 2: Istorija Crkve u periodu do Konstantina Velikog*. Kraljevo 2009.

37 POPOVIĆ, Radomir – PERIĆ, David (eds.): *Medunarodni naučni skup: 950 godina od Velikog raskola (1054) i 800 godina od pada Carigrada u ruke krstaša (1204)*. Beograd 2005.

38 DRAGOJLOVIĆ, Dragoljub: *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji*. Beograd 2009².

39 TÝŽ: *Krstjani i jeretička crkva bosanska*. Beograd 2009².

40 ANDRIĆ, Ivo: *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*. Beograd 2009.

41 MUŠOVIĆ, Ejup: *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*. Kraljevo 1992.

42 ZIROJEVIĆ, Olga: *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru*. Beograd 2003.

43 ALIČKOVIĆ, Sulejman: *Bogomili Sandžaka: Osvrt na historiju Bošnjaka Sandžaka*. Kraljevo 2009.

44 Původní dvoučlenný název této autonomní jednotky byl roku 1969 oficiálně zkrácen na *Kosovo*, ale roku 1989 byl znovu zaveden název složený ze dvou částí, tedy *Kosovo a Metohije*. Po rozpadu Jugoslávie roku 1991 a válečných událostech na jejím území (1991–1999) vyhlásilo Kosovo roku 2008 nezávislost, kterou akceptovala většina států na světě. Mezi zeměmi, které neuznaly samostatnost Kosova, jsou i některé členské státy Evropské unie.

45 RADOVANOVIĆ, Milorad: *Etnički i demografski procesi na Kosovu i Metohiji*. Beograd 2004.

46 KRSTIĆ, Branimir: *Kosovo između etničkog i istorijskog prava*. Beograd 1994.

Kosovo i Metohija: Living in the Enclave,⁴⁷ což asociuje i aktuální podmínky (enklávy), v nichž tamní srbské obyvatelstvo žije. Všechny uvedené práce poukazují na dřívější etnickou a kulturní komplikovanost Kosova a Metohije, kde žila různá společenství: muslimští Albánci, pravoslavní Srbové, různorodé katolické obyvatelstvo, muslimové slovanického původu, kteří deklarují různou etnickou příslušnost (Goranci/Gorani, Torbešové, Bošňáci), křesťanští a muslimští Romové (s romským, srbským nebo albánským mateřským jazykem), muslimští Tataři, pravoslavní Cinciři, Židé aj. Civilizačním procesům v prostoru Kosova a Metohije byla věnována i mezinárodní vědecká konference (měla 224 účastníků, z čehož jednu třetinu tvořily osoby ze zahraničí) a příspěvky z této konference byly zahrnuty do pětidílného sborníku zabývajících se tématy: 1) jazyk a lidová tradice; 2) literatura; 3) historie a dějiny umění; 4) sociologie a jiné společenské vědy; 5) pedagogika, psychologie a filozofie.⁴⁸

Arumuni (Aromuni, Cinciři, Vlaši) coby potomci autochtonního balkánského obyvatelstva přitahují pozornost různých badatelů. Po osmdesáti letech bylo znovu vydáno rozsáhlé dílo Dušana Popoviće, které je představuje jako důležitý činitel při vzniku občanských tříd/vrstev na Balkánu, včetně Srbska.⁴⁹ Vyšel také překlad klasického díla Gustava Weiganda o Arumunech⁵⁰ i A. J. Wacea a M. Thompsona o kočovných pastevcích Vlaších z pohoří Pindos.⁵¹ Širší obraz kočovných pastevců v zemích kolem Středomořího moře doplňuje překlad známé práce Fernanda Braudela o mediteránském světě v době Filipa II.⁵²

Ze současných balkanologických výzkumů vzešly sborníky prací: o tradici zvířecí krevní oběti (kurban), o „skrytých menšinách“ na Balkánu, o Baňáších (rumunskojazyčných Romech) a o romanizovaném obyvatelstvu Balkánu a jeho etnických a jazykových zvláštnostech.⁵³ Němcům v prostoru Vojvodiny (autonomní jednotky v rámci Srbské republiky), zejména jejich osudům ovlivněným výsledkem druhé světové války, je věnována studie Zorana Janjetoviće.⁵⁴ Problematikou postavení menšin v politickém kontextu balkánských států v průběhu 200 let (1804–2004) se zabývá samostatný sborník.⁵⁵

II.3 Archeologie, prehistorie

Přechod mezi prehistorickou a historickou dobou představoval v areálu Balkánu dlouhodobý proces probíhající mezi začátkem helénské civilizace a římskými výboji na celém

⁴⁷ BATAKOVIĆ, Dušan (ed.): *Kosovo and Metohija : Living in the Enclave : Kosovo i Metohija : Živeti u enklavi*. Beograd 2007.

⁴⁸ MILORADOVIĆ, Sofia a kol. (eds.): *Kosovo i Metohija u civilizacijskim tokovima : Medunarodni tematski zbornik*. Kosovska Mitrovica 2010.

⁴⁹ POPOVIĆ, Dušan: *O Cincarima: Prilozi pitanju postanka naše čaršije*. Beograd 1999².

⁵⁰ VAJGAND, Gustav: *Aromuni*, 1–2. Beograd 1995.

⁵¹ VEIS, A. J. B. – TOMSON, M. S.: *Balkanski nomadi : Prikaz života i običaja Vlaha sa severnih Pinda*. Pančevo 2009.

⁵² BRODEL, Fernan: *Mediteranski svet u doba Filipa II*, 1–2. Beograd 2001.

⁵³ SIKIMIĆ, Biljana (ed.): *Skrivene manjine na Balkanu : Hidden Minorities in the Balkans*. Beograd 2004; TÁŽ (ed.): *Banjaši na Balkanu : Identitet etničke zajednice : The Bayashi of the Balkans : Identity of an Ethnic Community*. Beograd 2005; SIKIMIĆ, Biljana – HRISTOV, Petko (eds.): *Kurban in the Balkans : Kurban na Balkanu*. Beograd 2007; SIKIMIĆ, Biljana (ed.): *Krvna žrtva : Transformacija jednog rituala*. Beograd 2009; SIKIMIĆ, Biljana – AŠIĆ, Tijana (eds.): *The Romance Balkans : Romanski Balkan*. Beograd 2008.

⁵⁴ JANJETOVIĆ, Zoran: *Nemci u Vojvodini*. Beograd 2009.

⁵⁵ BATAKOVIĆ, Dušan T. (ed.): *Minorities in the Balkans : State policy nad Interethnic relations (1804–2004)*. Belgrade 2011.

území Balkánu, což zahrnuje asi deset století. Proto četné paleobalkánské kmeny spadají do prehistorie, vyvíjejí se však souběžně s civilizovanými helénistickými státními útvary (městskými státy označovanými jako polis). Nejvíce údajů k tomto tématu pochází z archeologických zdrojů. K pochopení prehistorického archeologického dědictví na celém Balkánu velkou měrou přispívá archeologický lexikon, jenž připravil autorský kolektiv vedený významným srbským archeologem Dragoslavem Srejovićem.⁵⁶ Paleobalkánským kmenům mezi Jadranem a Černým mořem od neolitu do helénistické doby byl věnován sborník prací ze stejnojmenné mezinárodní vědecké konference.⁵⁷ Dragoslav Srejović je také autorem reeditované studie o starobalkánských kmenech Ilyrů a Thráků⁵⁸ a Fanula Papazoglu pak autorkou taktéž reeditované práce o středobalkánských kmenech v předřímské době (Tribalové, Autariatové, Dardanové, Skordiskové a Moesové).⁵⁹ Archeolog Nikola Tasić (současný místopředseda SAVU) je autorem obsáhlé studie o eneolitických kulturách středního a západního Balkánu⁶⁰, jakož i redaktorem tří sborníků, které se týkají prehistorie Podunají – přechodné zóny mezi Balkánským poloostrovem a střední Evropou.⁶¹ Starší době železné centrálního Balkánu s důrazem na vztah panovníků a polisů je věnována práce Staši Babićové.⁶²

II.4 Historie, dějiny umění

Poprvé vyšla obsáhlá encyklopedie srbské historiografie (čítající 742 stran velkého formátu),⁶³ jejíž obsah tvoří: 1) příručky: syntetický přehled; důležitější editorská vydání pramenů; historická periodika; bibliografie; 2) instituce: výzkumné instituce; archivy; muzea; instituce pro ochranu kulturních památek; největší knihovny; 3) badatelé a spisovatelé. Redaktoři-medievalisté, Sima Ćirković a Rade Mihaljčić, zdůrazňují, že při koncipování obsahu encyklopedie *bylo docela obtížné oddělit od sebe to, co vytvářeli odborníci z různých disciplín*. Kromě prací historiků byly do encyklopedie zařazeny i příspěvky odborníků na jazyk, literaturu a umění, jakož i archeologů, etnologů, antropologů a antropogeografů, kteří vlastní materiál posuzovali v historické dimenzi. Do přípravy encyklopedie zasahovali nejen domácí badatelé a spisovatelé, ale i ti cizí autoři, jejichž předmětem

⁵⁶ SREJOVIĆ, Dragoslav (ed.): *Arheološki leksikon : Preistorija Evrope, Afrike i Bliskog Istoka, grčka, etruska i rimska civilizacija*. Beograd 1997.

⁵⁷ BENAC, Alojz (ed.): *Tribus paléobalkaniques entre la Mer adriatique et la Mer noire de l'énéolithique jusqu'à l'époque hellénistique : Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora od neolita do helenističkog doba*. Begrade 1991.

⁵⁸ SREJOVIĆ, Dragoslav: *Iliri i Tračani : O starobalkanskim plemenima*. Beograd 2002².

⁵⁹ PAPAZOGLU, Fanula: *Srednjobalkanska plemena predrimskog doba : Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*. Beograd 2007².

⁶⁰ TASIĆ, Nikola: *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans: Eneolitske kulture centralnog i zapadnog Balkana*. Begrade 1995.

⁶¹ TASIĆ, Nikola (ed.): *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium BC: Jugoslovensko Podunavlje i susedne oblasti u II milenijumu pre nove ere*. Beograd – Vršac 1996; TYŽ (ed.): *Kulture Gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju : The Iron Age Cultures in the Yugoslav Danube Basin*. Beograd 1994; TYŽ (ed.): *Scordiscs and the Native Population in the Middle Danube Region : Skordisci i starosedeoci u Podunavlju*. Begrade 1992. BABIĆ, Staša: *Poglarstvo i polis : Starije gvozdeno doba centralnog Balkana i grčki svet: Chiefdom and Polis : Early Iron Age of the Central Balkans and the Greek World*. Beograd 2004.

⁶² BABIĆ, Staša: *Poglarstvo i polis : Starije gvozdeno doba centralnog Balkana i grčki svet : Chiefdom and Polis : Early Iron Age of the Central Balkans and the Greek World*. Beograd 2004.

⁶³ ĆIRKOVIĆ, Sima – MIHALJČIĆ, Rade (eds.): *Enciklopedija srpske istoriografije*. Beograd 1997.

vědeckého zájmu jsou dějiny srbského národa (např. Rusové, Francouzi, Němci, Američané, Češi, Poláci aj.). Je důležité zdůraznit, že celá řada odborníků na slavistiku, byzantskou či osmanskou říši, habsburskou monarchii aj. tak posunula poznání dějin samotného srbského národa. Historická periodika, jež se v encyklopedii uvádějí, pocházejí nejen ze Srbska, ale i z dalších bývalých republik federativní Jugoslávie (např. *Živá antika* ze Skopje, *Práce Jugoslávské akademie věd a umění v Záhřebu*) a jiných států (např. pražská *Byzantoslavica*).

Po dvanáctileté práci bylo roku 1993 ukončeno nejobsáhlejší vydání dějin srbského národa v šesti dílech a deseti svazcích, čítající přes 5 700 stran,⁶⁴ které se dočkalo i druhého vydání. Každý díl má vlastního redaktora (počínaje S. Čirkovićem) a na přípravě celého vydání se podílelo celkem 76 nekompetentnějších autorů ze Srbska, Černé Hory, Bosny a Hercegoviny, přičemž někteří z nich pracovali současně na přípravě dvou či více svazků. Práce postihuje dějiny Srbů „od nejstarších dob“ do roku 1918, a to na celé ploše Balkánu a sousedních regionů, tedy na všech místech, kde Srbové žili v rámci vlastního nebo cizího státního útvaru a v neustálém kontaktu s jinými národy a zeměmi, což tuto práci pochopitelně činí vsutku balkanologickou. Zároveň byla *překonána romantická představa o národu jako jednotném a neměnném celku*. Každý jednotlivý díl práce se váže na určité období ze srbských dějin. Kromě politických dějin byly popsány i jiné oblasti: dějiny sociální a ekonomické, dějiny církve, umění, jazyka, literatury aj. Takto koncipovaná historiografická syntéza reflektuje mj. relace (podobnosti, kontrasty a průniky) mezi vícerymi balkánskými etnickými společenstvími a jejich kulturami, od prehistorie po rok 1918. Díky tomu představuje tato historiografická syntéza zároveň jeden druh historiografického popisu celého Balkánu.

Syntetickou povahu má i kolektivní monografie většího počtu významných autorů (Pavle Ivić a kol.), která je věnována dějinám srbské kultury a poskytuje informace z různých oblastí (architektura, jazyk, literatura, folklor, hudba atd.) od středověku po současnost. Na pozadí prezentovaného materiálu je však zřejmé prolínání i jiných kultur na Balkáně.⁶⁵ Monografie vyšla rovněž v angličtině a češtině.⁶⁶ Velmi informativní charakter má také kolektivní monografie o dějinách Bělehradu, která sleduje vývoj osídlení tohoto místa u „brány Balkánu“ od antických dob.⁶⁷

Fanula Papazoglu, jež je odbornicí na paleobalkánské kmeny, vydala vlastní vybrané studie z dějin antického Balkánu.⁶⁸ Na civilizační vývoj Balkánu na ose stará Helada – Byzanc – novověk a současnost poukázal Predrag Mutavdžić.⁶⁹ Snežana Ferjančićová přiblížila otázku osídlování balkánských provincií římskými legionářskými veterány⁷⁰

⁶⁴ ČIRKOVIĆ, Sima a kol. (eds.): *Istorija srpskog naroda*, 1, 2, 3/1–2, 4/1–2, 5/1–2, 6/1–2. Beograd 1981–1993.

⁶⁵ IVIĆ, Pavle a kol. (eds.): *Istorija srpske kulture*. Gornji Milanovac – Beograd 1994.

⁶⁶ TÝŽ a kol. (eds.): *The History of Sebian Culture*. Edgware 1995; TÝŽ a kol. (eds.): *Dějiny srbské kultury*. Praha 1994.

⁶⁷ ANTONIĆ, Zdravko (ed.): *Istorija Beograda*. Beograd 1995.

⁶⁸ PAPAZOGLU, Fanula: *Iz istorije antičkog Balkana : Odabrane studije*. Beograd 2007.

⁶⁹ MUTAVDŽIĆ, Predrag: *Kratka povest o Grčkoj : stara Helada – Vizantija – savremeno i novo doba*. Beograd 2009.

⁷⁰ FERJANČIĆ, Snežana: *Naseljavanje legijskih veterana u balkanskim provincijama : I–III vek : Settlement of Legionary Veterans in Balkan Provinces : I–III Century A.D.* Beograd 2002.

a Vladimir Petrović představil města a sídla Dardanie tak, jak jsou zaznamenány v římských itinerářích.⁷¹ Předmětem samostatného sborníku prací je antický svět ve světle evropského a srbského vědeckého výzkumu.⁷²

Srbská medievalistická studia jsou úplnější a přístupnější díky slovníku srbského středověku, obsáhlého a bohatého na informace (834 stran), na němž se podíleli nejvýznamnější srbští medievalisté a jehož redaktory byli Sima Ćirković a Rade Mihaljčić.⁷³ Tento lexikon je zaměřen na *to, co je obecné a společné, co se ve středověku opakuje*, čímž se míní instituce, žánry atd. Ukazuje jevy a instituce existující v srbském středověkém státu, které byly přejaty z byzantského státního zřízení (např. systém pronie) a z nichž mnohé integrovala do svého zřízení i osmanská říše, což ilustruje křížení státoprávních a civilizačních tradic na Balkánu. Výběr medievalistických příspěvků autora Simy Ćirković, vydaný jako obsáhlá, samostatná kniha, je věnován středověkým balkánským společnostem.⁷⁴ Jeden z nejdůležitějších narativních pramenů o dějinách středověkých státních útvarů středního a západního Balkánu (zejména z hlediska historické geografie) je v historiografii znám pod názvem *Barská kronika* neboli *Letopis popa Dukljanina*. Ten se stal předmětem nejnovější interpretace v práci Dragany Kunčerové a Tibora Živkoviće, kteří podrobně komentují původ a dobu vzniku tohoto pramene.⁷⁵ Nový přístup k medievalistickým tématům nastolila Jelena Mrgićová, jež popsala vliv přírody a životního prostředí na běh událostí ve středověku, přičemž podněty čerpala z příbuzných disciplín, zejména z *ekologické historie, dříve součásti antropogeografie*.⁷⁶

Problematikou středověkých Vlachů zabývajících se pastevectvím – aktuální mezi medievalisty (jakož i mezi osmanisty) – je věnováno monotematicky zaměřené číslo časopisu *Braničevski glasnik* z roku 2010, které zároveň přináší vyčerpávající bibliografii na toto téma. Zvláštní pozornost si dále zaslouží práce Emy Miljkovićové o Vlaších v jihoslovancké historiografii (1960–2010).⁷⁷ Z relativně početné literatury, která zpracovává otázky osmanského období dějin Balkánu, vybíráme sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference s široce formulovaným názvem *Islám, Balkán a velmoci*, jež přibližuje různé aspekty vztahu mezi těmito třemi významnými faktory v evropských dějinách.⁷⁸

Vojenská krajina (hranice), kterou habsburská monarchie budovala celá století jako obranný systém proti osmanské říši a v níž se mísily různé národy a kofese, neustále přitahuje pozornost různých badatelů jak v Srbsku, tak v sousedních zemích. O privilegiích, které Srbům ve Vojvodině zajišťoval habsburský císařský palác, se píše v bohatě ilustrované studii Dinka Davidova,⁷⁹ zatímco autor Vojin Dabić zpracoval téma vrchní správy Vojenské krajiny v Karlovcích v období 1530–1746⁸⁰ a Slavko Gavrilović a Vasilije

⁷¹ PETROVIĆ, Vladimir: *Dardanija u rimskim itinerarima : Gradovi i naselja : Dardanie dans les itineraires romaines : Les villes et les agglomérations*. Beograd 2007.

⁷² MARICKI-GAĐANSKI, Ksenija (ed.): *Antički svet, evropska i srpska nauka : Zbornik radova*. Beograd 2009.

⁷³ ĆIRKOVIĆ, Sima – MIHALJČIĆ, Rade: *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd 1999.

⁷⁴ ĆIRKOVIĆ, Sima: *Rabotnici, vojnici, duhovnici : Društva srednjovekovnog Balkana*. Beograd 1997.

⁷⁵ ŽIVKOVIĆ, Tibor (ed.): *Gesta Regnum Sclavorum*, Beograd 2009.

⁷⁶ MRGIĆ, Jelena: *Zemlja i ljudi : Iz istorije životne sredine zapadnog Balkana*. Beograd 2013.

⁷⁷ MILJKOVIĆ, Ema: Vlasi u domaćoj istoriografiji (1960–2010). *Braničevski glasnik* 7, 2010, s. 5–22.

⁷⁸ TERZIĆ, Slavenko (ed.): *Islam, Balkan i velike sile*. Beograd 1997.

⁷⁹ DAVIDOV, Dinko: *Srpske privilegije carskog doma habsburškog*. Veternik 1994.

⁸⁰ DABIĆ, Vojin S.: *Vojna krajina : Karlovački generalat (1530–1746)*. Beograd 2000.

Krstić připravili vydání materiálů tykajících se obdobného prostředí ve Varaždinu v 19. století.⁸¹

Syntetický přehled dějin Balkánu v rozmezí od roku 1804, kdy začíná „srbská revoluce“ (jak poprvé označil toto protiturecké povstání německý historik Leopold Ranke), do roku 1945 přináší Stevan Pavlović.⁸² Originální je pohled na Srby a Srbsko z pohledu maďarské historiografie 19. století Agneše Ozera.⁸³ Práci, které informují o vztahu Srbů s evropskými velmocemi nebo jinými balkánskými zeměmi v 19. století, bylo napsáno více. Pozornost budí studie o vztacích Srbska se vzdálenými západními zeměmi, např. s Velkou Británií⁸⁴ a Francií,⁸⁵ což potvrzuje zájem těchto evropských velmocí o balkánský prostor v průběhu 19. století, kdy byla osmanská říše na ústupu. Miroslav Svirčević porovnal místní samosprávu v Srbsku a Bulharsku v letech 1878–1912.⁸⁶ Miloš Jagodić pro změnu provedl analýzu srbsko-albánských vztahů v osmanské územní jednotce zvané Kosovský vijalet (ejalet) v období 1878–1912,⁸⁷ jakož i v období tříleté (1912–1915) srbské vlády v těch částech Balkánu, které po balkánských válkách v letech 1912–1913 připadly Srbsku a v nichž žilo různorodé obyvatelstvo.⁸⁸ Období studené války na Balkáně, zejména pak jugoslávsko-sovětský konflikt, je předmětem samostatného sborníku vydaného v angličtině.⁸⁹

Z bohaté literární produkce z oblasti dějin umění vybíráme dvě práce, jež se vztahují k antice, a tři, které se týkají středověku a jež zároveň poskytují širší pohled na Balkán v těchto dobách. Autorka Sanja Pilipovićová provedla rozbor výjevů na náhrobních deskách v římské provincii Gornje Mezije (Horní Moesie, Moesia Superior) a označila je symbolicky slovním spojením *Mýtus a láska*.⁹⁰ Zároveň přiblížila čtenářům Bakchův kult na středním Balkánu.⁹¹ Danica Popovićová se zabývá kultem svatých panovníků a jejich relikvií v průběhu celého srbského středověku, kdy toto světectví (uctívání panovníků jako světců) bylo jak na Východě, tak na Západě mimořádně významným společenským jevem.⁹² Valentina Živkovićová ozřejmila vztah náboženství a umění v Kotoru

⁸¹ GAVRILOVIĆ, Slavko – KRESTIĆ, Vasilije (eds.): *Grada za istoriju Vojne granice u XVIII veku*, 5: *Varaždinski generalat*, 3. Beograd 2009.

⁸² PAVLOVIĆ, Stevan: *Istorija Balkana 1804–1945*. Beograd 2001.

⁸³ OZER, Agneš: *Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka*. Novi Sad 2009.

⁸⁴ ANTIĆ, Čedomir: *Neutrality as Independence, Great Britain, Serbian and Crimean War : Neutralnost kao nezavisnost: Velika Britanija, Srbija i Krimski rat*. Beograd 2007; RISTIĆ, Ljubodrag P.: *Velika Britanija i Srbija (1856–1862) : Great Britain and Serbia*. Beograd 2008.

⁸⁵ BATAKOVIĆ, Dušan: *La Serbie et l France : une alliance atypique: les relations franco-serbes 1878-1940 : Srbija i Francuska: Netipično savezništvo – Francusko-srpsku odnosi 1878–1940*. Beograd 2009.

⁸⁶ SVIRČEVIĆ, Miroslav: *Lokalna samouprava u Srbiji i Bugarskoj 1878–1912*. Beograd 2009.

⁸⁷ JAGODIĆ, Miloš: *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878–1912)*. Beograd 2009.

⁸⁸ TÝŽ: *Novi krajevi Srbije (1912–1915)*. Beograd 2013.

⁸⁹ PAVLOVIĆ, Vojislav (ed.): *The Balkans in the Cold War : Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Soviet Conflict*. Belgrade 2011.

⁹⁰ PILIPOVIĆ, Sanja: *Mit i ljubav : Predstave na nadgrobnim spomenicima rimske provincije Gornje Mezije : Myth and Love : Representations on Funerary Monuments from the Roman Province of Upper Moesia*, Beograd 2007.

⁹¹ TÁŽ: *Kult Bahusa na centralnom Balkanu: I–IV vek : The Cult of Bacchus in the Central Balkans from the First to the Fourth Century*. Beograd 2011.

⁹² POPOVIĆ, Danica: *Pod okriljem svetosti : Kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji: Under the Auspices of Sanctity : The Cult of Holy Rulers and Relics in Medieval Serbia*. Beograd 2006.

ve 14.–16. století,⁹³ ve městě, které si trvale udržovalo významné postavení na východním pobřeží Jaderského moře, ve 14. a 15. století bylo hlavním přístavem srbského středověkého státu a později (od roku 1420) také důležitou základnou Benátské republiky a po celou dobu významným obchodním konkurentem Dubrovnické republiky. Ve zdejší architektuře se vždy prolínaly a křížily dvě silné umělecké tradice: latinsko-katolická a byzantsko-pravoslavná. Dubrovničtí mistři-architekti tuto syntézu stylů šířili po celém středním a západním Balkánu. Architektuře celého byzantského světa věnoval svou studii M. Šuput.⁹⁴

II.5 Filologie, etnolingvistika, folklor

Práce týkající se etymologie srbského jazyka mají institucionální povahu již 30 let.⁹⁵ Výsledky tohoto bádání se projevily mj. ve vydávání etymologických sešitů, jež ozřejmují různé případy lexikálních výpůjček mezi balkánskými jazyky, popř. vzájemných vlivů a průniků těchto jazyků.⁹⁶ Práce Vanje Stanišiće přibližuje srbsko-albánské jazykové vztahy, a to v dlouhodobé jazykové retrospektivě, počínaje středověkem, zatímco Predrag Piper zkoumá vztahy uvnitř jihoslovanského jazykového společenství.⁹⁷ Studie Miloše Lukoviće je věnována terminologickým otázkám a tvorbě prvního civilního kodexu v Černé Hoře (z roku 1888), jenž významně přispěl ke kodifikaci zvykového práva nejen na území Černé Hory, ale i v sousedních oblastech (Hercegovina, severní Albánie).⁹⁸

Magickými a náboženskými prvky lidového divadla (dromena) v Řecku, Srbsku, Makedonii, Bulharsku a Rumunsku se zabývá etnolog Dragoslav Antonijević.⁹⁹ Tradičním folklorním formám společným všem Jihoslovánům jsou věnovány práce Ljubinka Radenkoviće¹⁰⁰ a společné prvky slovanského folkloru obecně, jakož i současný stav slovanské folkloristiky jsou předmětem prací obsažených ve dvou sbornících z mezinárodních konferencí.¹⁰¹ Na základě obrovského materiálu pocházejícího z epické poezie balkánských národů křesťanské i muslimské provenience skládá autorka Mirjana Detelićová složitý obraz epického města (pojem epické město je tradiční pojem z jihoslovanského folkloru a vztahuje se na opevněná místa, popř. celá města, zmiňovaná v ústní lidové epice a spojená s významnými historickými událostmi, zpravidla tragickými – pozn. překladatele), které je ve vědomí epického básníka symbolem moci (hlavně osmanské).¹⁰² Mirjana

⁹³ ŽIVKOVIĆ, Valentina: *Religioznost i umentost u Kotoru, XIV–XVI vek : Religiosity and Art in Kotor (Cattaro), in the Fourteenth to Sixteenth Centuries*. Beograd 2010.

⁹⁴ ŠUPUT, Marija: *Arhitektura vizantijskog sveta*. Beograd 1996.

⁹⁵ BJELETIĆ, Marta (ed.): *Ka izvorima reči : Trideset godina Etimološkog odeska Instituta za srpski jezik SANU*. Beograd 2013.

⁹⁶ STANIŠIĆ, Vanja: *Srpsko-albanski jezički odnosi : Les relations linguistiques serbo-albanaises*. Beograd 1995.

⁹⁷ PIPER, Predrag: *Jeziik i prostoroku* Beograd 1997.

⁹⁸ LUKOVIĆ, Miloš: *Bogišićev zakonik : Priprema i jezički oblikovanje : Bogišić's code : The process of Preparing and Linguistic Shaping*. Beograd 2009.

⁹⁹ ANTONIJEVIĆ, Dragoslav: *Dromena : The Dromena*. Beograd 1997.

¹⁰⁰ RADENKOVIĆ, Ljubinko: *Narodna bajanja kod Južnih Slovena : South Slavic Folk Incantations*. Beograd 1996; TÝŽ: *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena : World Symbolics in Southern Slavic Folk Sorcery*. Beograd 1996.

¹⁰¹ TÝŽ (ed.): *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđi dva milenijuma : Slav Folklore and Folklore Study at the Turn of the Millennia*. Beograd 2008; TÝŽ (ed.): *Zajedničko u slovenskom folkloru : Common Elements in Slavic Folklore*. Beograd 2012.

¹⁰² DETELIĆ, Mirjana: *Epski gradovi : Leksikon : Epic Cities : A Lexicon*, Beograd 2008.

Detelićová se spolu s Marií Ilićovou pustila do objasnění původu epické formule a slovan-ského toponyma *beli grad* (bílé město), z něž plyne, že se pokaždé vztahuje k místu, které se nachází u nějaké vody (řeka, moře, jezero), jako např. Bělehrad – na soutoku Dunaje a Sávy.¹⁰³ Podrobný výklad Aleksandra Lomy nás zavede ke slovanským a indoevropským kořenům srbské epiky, která vyžrála do cyklu o bitvě na Kosově poli (roku 1389).¹⁰⁴ Etnolingvistický pohled na připítek (oslavný projev) jako folklorní žánr balkánských Slovanů poskytuje studie Tanji Petrovićové,¹⁰⁵ která také popisuje ideologické aspekty procesu záměny srbštiny za slovinštinu ve staré srbské etnické enklávě na území Slovinska (oblast zvaná Bela Krajina).¹⁰⁶ Tři sborníky prací věnovaných cestopisům přináší představy o Bělehradu, Podunají a jihovýchodní Evropě, kterou v různých dobách dobývali evropští cestovatelé, což svým způsobem potvrzuje skutečnost, že tyto části Evropy byly cestovatelům z jiných evropských oblastí dostupné vždy, dokonce v nejtěžších dobách turecké nadvlády.¹⁰⁷

II.6 Byzantologie, osmanistika

Jak již bylo řečeno, byzantologie je v Srbsku velmi rozvinutá a kromě četných prací domácích badatelů zde vycházejí i překlady děl zahraničních autorů (např. Dimitrij Obo- lenskij, Cyril Mango, Fjodor Uspenskij, John Julius Norwich, Michael Kaplan, Johannes Koder).¹⁰⁸ Opětovně byla vydána série byzantských pramenů k dějinám národů Jugoslávie, kterou připravili přední byzantologové Grigorij Ostrogorskij a Franjo Barešić.¹⁰⁹ Popis vztahu Byzance a jižních Slovanů najdeme u autora Božidara Ferjančiće¹¹⁰ a Ljubomir Maksimović (současný ředitel Ústavu byzantologie SAVU) zkoumá relace mezi byzantským světem a Srby.¹¹¹ Byzantskou filozofií ve středověkém Srbsku se zabývali účastníci samostatné vědecké konference, z níž vzešel sborník prací.¹¹²

¹⁰³ DETELIĆ, Mirjana – ILIĆ, Marija: *Beli grad : Poreklo epske formule i slovenskog toponima : White City : The Origin of Epic Formula and Slavic Toponym*. Beograd 2006.

¹⁰⁴ LOMA, Aleksandar: *Prakosovo : Slovenski i indoevropski koreni srpske epike : Prakosovo : The Slavic and Indo-European Roots of the Serbian Epics*. Beograd 2002.

¹⁰⁵ PETROVIĆ, Tanja: *Zdravica kod balkanskih Slovena : Etnolingvistički pogled : The Ritual Toast of Balkan Slavs*. Beograd 2006.

¹⁰⁶ TÁŽ: *Srbi u Beloj Krajini : Jezička ideologija u procesu zamene jezika : The Serbs of Bela Krajina : Language Ideology in the process of language shift*. Beograd 2009.

¹⁰⁷ KOSTIĆ, Đorđe S. (ed.): *Beograd u delima evropskih putopisaca : Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Beograd 2001 : A Belgrade in the Works of European Travel Writers*. Beograd 2003; TÝŽ (ed.): *S bedekerom po jugoistočnoj Evropi : Zbornik radova s međunarodnog skupa, Beograd 2004 : Mit Reiseführern durch Südosteuropa*. Beograd 2005; TÝŽ (ed.): *Dunavom od Bezdana do Beograda : A Down the Danube from Bezdana to Belgrade*. Beograd 2012.

¹⁰⁸ OBOLENSKI, Dimitrij: *Vizantijski komonvelt*. Beograd 1991; BEK, Hans Georg: *Vizantijski milenium*. Beograd 1999; MANGO, S. (ed.): *Oksfordska istorija Vizantije*. Beograd 2004; KAPLAN, Mišel: *Vizantija*. Beograd 2008; USPENSKI, Fjodor: *Istorija Vizantijskog carstva*, 1–3. Beograd 2008; NORVIĆ, Džon Džulius: *Vizantija : rani vekovi*. Beograd 2009; KODER, Johanes: *Vizantijski svet : Uvod u istorijsku geografiju istočnog Mediterana tokom vizantijske epohe*. Beograd 2011.

¹⁰⁹ Georgije OSTROGORSKI, Georgije – BAREŠIĆ, Franjo (eds.): *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, 1–4. Beograd 2007.

¹¹⁰ FERJANČIĆ, Božidar: *Vizantija i južni Sloveni*. Beograd 2009².

¹¹¹ MAKSIMOVIĆ, Ljubomir: *Vizantijski svet i Srbi*. Beograd 2009.

¹¹² MILOSAVLJEVIĆ, B. (ed.): *Vizantijska filozofija u srednjovekovnoj Srbiji*. Beograd 2002.

Vydané práce z oblasti osmanistiky zahrnují široké spektrum témat, ale všechny se určitým způsobem týkají balkanologie. To platí zejména v případě příspěvků o jednotlivých sandžacích, základních územních jednotkách osmanské říše. Ema Miljkovićová-Bojanićová všestranně zpracovala dějiny Smederevského sandžaku (1476–1560), sandžaku v centru území dnešního Srbska, původně se sídlem ve Smederevu, později v Bělehradě (přičemž jeho název se dlouhou dobu řídil názvem původního sídla).¹¹³ Důležitý pramen k dějinám osmanské říše a porobených zemí představují osmanské daňové a soupisné knihy (deftery), jejichž překlady z osmanské turečtiny, komentáře a edice jsou velmi komplikované. Bojana Katićová připravila k tisku defter Prizrenského sandžaku z roku 1571, který zahrnoval části dnešního Srbska (i Kosova), Albánie a Makedonie.¹¹⁴ Reedice se dočkala práce Olgy Zirojevićové o osmanské (turecké) vojenské strukturu v Srbsku v letech 1459–1683¹¹⁵ a práce Radmily Tričkovićové popisuje první desetiletí (1687–1739) existence Bělehradského pašalíku a zejména Vojenské krajiny na území dnešního Srbska, vzniklé v důsledku osmansko-habsburských válek koncem 17. a začátkem 18. století.¹¹⁶ Postavení pravoslavných křesťanů v právním řádu osmanské říše přibližuje Aleksandar Fotić na příkladu Svaté hory (na řeckém poloostrově Chalkidiki) a srbského kláštera Hilandar (tamtéž) v době vzestupu osmanské říše (15.–17. století).¹¹⁷ Zájem srbské odborné veřejnosti o výsledky zahraniční osmanistiky potvrzují i zveřejněné překlady prací dvojice autorů Dimitrije Kitsikise a Roberta Mantrana o dějinách osmanské říše.¹¹⁸

III. Aktuální přehodnocování pojmů *Balkán* a *Balkanologie*

Jak vyplynulo z výše uvedeného, klíčovými pojmy balkanologie jsou *Balkánský poloostrov*/*Balkán* a *balkanizmus*. Za posledního čtvrt století jsme byli svědky mohutných politických proměn v Evropě, což vede k přezkoumání vhodnosti a významu samotného pojmu *Balkán*, který z politické slovní zásoby nezmizel. Evropská unie již delší dobu používá nový termín *západní Balkán*, který zahrnuje Albánii a bývalé jugoslávské republiky kromě Slovinska (během této doby se Chorvatsko 1. července 2013 stalo členem EU). Zároveň Evropská unie roku 1998 přijala dokument s názvem *Dohoda o stabilitě jihovýchodní Evropy (Stability Pact for South Eastern Europe)*.¹¹⁹ V jistém smyslu jde o revizi pojmů *Balkán*, *východní*, *střední* či *jihovýchodní Evropa*.¹²⁰ Rozpad Jugoslávie doprovázený válečnými konflikty způsobil, že termín *Balkán* získal opětovně negativní význam, stejně jako tomu bylo v prvních dvou desetiletích 20. století. Po ustanovení samostatných států Slovinska

¹¹³ MILJKOVIĆ-BOJANIĆ, Ema: *Smederevski sandžak 1476–1560: Zemlja, naselja, stanovištvo*. Beograd 2004.

¹¹⁴ KATIĆ, Bojana: *Opširni popis Prizrenskog sandžaka iz 1571. godine*. Beograd 2010.

¹¹⁵ ZIROJEVIĆ, Olga: *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459–1683*. Beograd 2009.

¹¹⁶ TRIČKOVIĆ, Radmila: *Beogradski pašaluk 1687–1739*. Beograd 2013.

¹¹⁷ FOTIĆ, Aleksandar: *Sveta gora i Hilandar u Osmanskom carstvu (XV–XVII vek): Mount Athos and Hilandar in the Ottoman Empire (15th–17th Centuries)*. Beograd 2000.

¹¹⁸ KICIKI, Dimitri: *Osmanlijsko carstvo*. Beograd 1999; MANTRAN, Robert: *Istorija Osmanskog carstva*. Beograd 2002.

¹¹⁹ MUTAVDŽIĆ, P.: *Balkan*, s. 50.

¹²⁰ HANTIGTON, Samuel: *The Clash of Civilisation: Remarking of World Orderoku* New York 1996; TODOROVA, Marija: *Imaging the Balkans*. New York 1997; HOREL, Catherine: *Cette Europe qu dit Centrale: Des Habsbourg á l'integration européenne*. Paris 2009.

a Chorvatska tamní politické špičky a intelektuální elita příslušnost k Balkánu odmítly.¹²¹ Svou příslušnost k balkánským národům popírají také Rumuni, kteří trvají na svých latinských kořenech. Místo pojmu *Balkán* se stále častěji objevuje termín *jihovýchodní Evropa*. To vedlo k tomu, že se na konci října 2013, u příležitosti 50. výročí založení *Association Internationale d' Etudes du Sud-Est Européen*, konalo (ve spolupráci s záhřebským Institutem Ivo Pilara) mezinárodní vědecké sympozium na téma: *The Image(s) of South-Eastern and East-Central Europe throughout History* (Představa(y) o jihovýchodní a střední Evropě v průběhu historického vývoje).¹²²

Živý zájem o problematiku Balkánu a jihovýchodní Evropy pozorujeme i v České republice. Vychází z bohaté badatelské tradice významných českých osobností ještě v 19. století (J. Dobrovský, P. J. Šafařík, K. Jireček, J. Holeček aj.). Tuto skutečnost představuje podrobně a komplexně kniha Ladislava Hladkého a kol. *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy* (Praha 2010), která nedávno vyšla zásluhou Historického ústavu ČAV.¹²³ Autoři usoudili, že význam pojmu je třeba upřesnit hned v úvodu práce: *Termín jihovýchodní Evropa označuje poněkud širší geografický prostor než Bálkanský poloostrov. Vedle států, které vznikly na konci 20. a na začátku 21. století v prostoru bývalé Jugoslávie (Slovinska, Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Srbska, Černé Hory, Makedonie, Kosova), a dále Bulharska, Albánie, Řecka a evropské části Turecka, tedy zemí ležících jižně od dolního toku Dunaje a řeky Sávy, které geografové pokládají za severní hranici Bálkanského poloostrova, se za součást jihovýchodní Evropy považují ještě Rumunsko a Moldavsko (a z historicko-kulturních a politických důvodů někdy též Kypr), tedy státy, které měly se zeměmi Bálkanského poloostrova – přinejmenším v době mnohasetleté nadvlády osmanských Turků – mnoho společného. (Termín jihovýchodní Evropa bývá někdy upřednostňován před označením Balkán i z politických a také psychologických důvodů. Označení Balkán vyvolává dodnes u mnoha lidí spíše negativní asociace, je vnímáno téměř jako synonymum politické nestability a roztržičnosti. Termín jihovýchodní Evropa je naopak chápán jako „neutrální“ označení, které v sobě navíc zahrnuje i aspekt celoevropské jednoty.)*

V souvislosti s uvedenými tendencemi v chápání Balkánu a jihovýchodní Evropy vzniká otázka, zda balkanologie neztrácí předmět svého bádání a zda má vůbec nějakou budoucnost. Odpovědi na tyto otázky hledali účastníci mezinárodní vědecké konference *Balkanology today / Balkanologie dnes*, která se konala na konci října 2013 v Sarajevu u příležitosti 50. výročí působení Centra pro balkanologický výzkum Akademie věd a umění Bosny a Hercegoviny (1963–2013).¹²⁴ Na konferenci bylo konstatováno, že *balkanologie má v Bosně a Hercegovině dlouhou tradici*, a proslovené příspěvky poukázaly na *trvalé zastoupení balkanologie v Evropě a na možná řešení, která by vedla ke zdokonalení výzkumu Balkánu jako jednoho globálního prostředí*, což pro balkanologii znamená dobré vyhlídky.

Toto potvrzuje i příklad Masarykovy univerzity v Brně, kde balkanistika funguje jako studijní obor definovaný následujícím způsobem: *Studium balkanistiky poskytne zájemcům komplexní poznání historické, kulturní a jazykové situace všech národů a zemí zahrnovaných do obecného pojmu balkánské národy, resp. balkánské země; tento přístup mj. odpovídá požadavkům současnosti na podporu tzv. areálových studií. Zároveň zájemcům*

¹²¹ MUTAVDŽIĆ, P.: *Balkán*, s. 49.

¹²² Podrobněji viz <http://www.jws.ro>; <http://www.pilar.hr> (cit. 15. 4. 2014).

¹²³ HLADKÝ, Ladislav a kol.: *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*. Praha 2010, s. 7.

¹²⁴ Viz <http://www.anubih.ba> (cit. 15. 4. 2014).

přiblíží nejdůležitější etapy vývoje literatury těchto národů. Historicko-kulturní a literárně-vědná část studia je zaměřena na celou balkánskou oblast, která je vymezena Chorvatskem, Bosnou a Hercegovinou, Černou Horou, Srbskem, Rumunskem, Bulharskem, Makedonií, Albánií a Řeckem. Jazyková část studia zohledňuje jen ty balkánské jazyky, které patří do slovanské jazykové skupiny: chorvatštinu, srbštinu, makedonštinu a bulharštinu. Obor lze studovat výhradně jednooborově.¹²⁵

Termín *Balkánský poloostrov* (*Balkán*) má již dvoustoletou tradici, i když původně měl výhradně zeměpisný význam.¹²⁶ Na začátku 19. století, vlivem geografických představ německého přírodovědce a geografa Alexandra von Humboldta (1769–1859) a jeho chorvatského „předchůdce“, spisovatele a historika Paula (Pavla) Rittera-Vitezoviće (1652–1713), se začala projevovat snaha, aby se v popisu evropského areálu celky politické a historické nahradily přírodními a zeměpisnými. V souladu s těmito snahami německý geograf Johann August Zeune (1778–1853), který si přál poznat zeměpisný prostor evropské části Turecka, vycestoval roku 1806 z Bělehradu přes Niš a Sofii do Cařihradu. Díky tomu vzniklo velkolepé dílo *Balkanhalbinsel* (Balkánský poloostrov), které vyšlo tiskem roku 1808. Tento poloostrov pojmenoval Zeune podle horského masivu Balkán (z turečtiny), jenž se prostírá od Černého moře směrem do vnitrozemí poloostrova. Tímto způsobem se termín *Balkánský poloostrov* dostal do evropské geografické nomenklatury a často se používal i pod univerbizovaným názvem *Balkán*. Bylo zapotřebí dalších 70 let (do berlínského kongresu roku 1878), než tyto termíny, které se dosud v praxi nepoužívaly, získaly přednost před termíny, které v prostoru jihovýchodní Evropy vymezovaly státní hranice nebo historické oblasti.

Ve druhé polovině 19. století se objevil i termín *jihovýchodní Evropa* (něm. *Südosteuropa*), který vznikl jako „konkurence“ pro termín *Balkánský poloostrov* / *Balkán*. Začal jej používat německý albanolog a cestopisec Johann von Hann (1811–1869), který roku 1861 vydal ve Vídni svoji práci *Reise von Belgrad nach Salonik*.¹²⁷ Jako *jihovýchodní evropský poloostrov* (*Südost-europäische Halbinsel*) označovalo Balkánský poloostrov navíc i několik německých geografů (Th. Fischer, H. Wagner, K. Ostreich aj.).¹²⁸

Bezprostředně po druhé světové válce začal termín *Balkán* získávat u evropské veřejnosti (kvůli rozpadu zbylého území osmanské říše na evropské půdě v průběhu balkánských válek v letech 1912–1913, které si bez souhlasu velmocí přivlastnilo Řecko, Bulharsko, Srbsko a Černá Hora) i negativní politické konotace. Toto jednání bylo označeno jako *balkanizace* (angl. *balkanization*; něm. *Balkanisierung*; franc. *balcanisation*; řecky *βάλκανοποίηση*).¹²⁹ Přestože se díky dlouhodobým výzkumům srbského geografa a antropologa Jovana Cvijiće (1865–1928) a jeho žáků a následovníků, které se v Evropě setkaly s vřelým přijetím,¹³⁰ podařilo pojem *Balkánský poloostrov* rehabilitovat,¹³¹ po celé

¹²⁵ Viz <http://www.muni.cz/study/fields/4468?lang=cs> (cit. 15. 4. 2014).

¹²⁶ CVIJIĆ, Jovan: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd 1966, 1–6.

¹²⁷ MUTAVDŽIĆ, P.: *Balkan*, s. 50.

¹²⁸ CVIJIĆ, J.: *Balkansko poluostrvo*, s. 5.

¹²⁹ MUTAVDŽIĆ, P.: *Balkan*, s. 20.

¹³⁰ Známy český geograf Jiří Daneš se o této práci vyjadřoval velmi pochvalně a zdůrazňoval, že do této doby byl *Balkánský poloostrov terra incognita, zatímco dnes představuje nejlépe prozkoumanou oblast na povrchu Země, více na toto téma viz DANEŠ, Jiří: Balkánské otázky*. Praha 1924.

¹³¹ Cvijić v průběhu první světové války (1917–1918) přednášel na pařížské Sorbonně, kde jako profesor honoris causa spolupracoval po skončení války i na mírové konferenci ve Versailles. Na základě těchto přednášek

meziválečné období se šířil název *jihovýchodní Evropa*, který měl politicky „kompromitovaný“ termín Balkán nahradit. Avšak i tento název (jihovýchodní Evropa), který používali mj. nacisté, se během druhé světové války v jistém smyslu „kompromitoval“. Proto byl po válce znovu zaveden termín *Balkán a Balkánský poloostrov* a ujal se i pojem *bakanologie* pro označení vědní disciplíny. Jak je vidět, události v Evropě po roce 1989 způsobily, že se opět dává přednost názvu *jihovýchodní Evropa*.

* * *

Na závěr se nabízí otázka: Jak by se mělo v budoucnu zacházet s pojmem *Balkánský poloostrov*? Nepochybně zůstává primárně pojmem zeměpisným, přičemž označuje prostor, jenž v historii i prehistorii nikdy nebyl izolován. Cestou po moři mířili k jeho břehům v antice i středověku mnozí dobyvatelé a kolonisté, někdy dokonce z Asie či Afriky. Ani Dunaj a další velké řeky v jižní části Panonské nížiny (Dráva, Tisa, Sáva, Timiș/Tamiš aj.) nepředstavovaly nepřekonatelné překážky, byť jejich překonání v minulosti nebylo nikterak snadné. Podél těchto řek proudily v dávné minulosti ze severu na jih a z jihu na sever etnokulturní vlivy (např. starčevsko-křišský kulturní okruh), jakož i v historické době se zde mnohé národy prodíraly jižním, později i severním směrem. Počínaje antikou byl právě balkánský prostor více či méně začleňován do rámce rozlehlých impérií a velkých státních útvarů, které pak svou rozlohou značně přesahovaly území Balkánského poloostrova (Řím, Byzanc, franská říše, středověké Maďarsko, Benátská republika, osmanská říše, habsburská monarchie). Proto jisté části Balkánského poloostrova měly často daleko širší politický, ekonomický, sociální či duchovní vliv. Navíc, zmíněná impéria (v menší míře státy a národy, které se na Balkánském poloostrově od antiky do novověku střídaly) přebírala navzájem některé prvky státního, ekonomického či sociálního uspořádání a transformovala je do podob, které vyhovovaly jejich potřebám.

Mnohé prvky civilizačního dědictví na Balkánském poloostrově se vlastně přelévaly z jedné epochy do druhé a dlouhodobé historické procesy neutralizovaly ostré civilizační hranice a vnitřní dělení poloostrova. Na širším prostoru tohoto území existuje celá řada společných jevů – *balkanizmů*, které zůstávají trvale předmětem výzkumu balkanologie. Vzhledem k tomu, že Balkánský poloostrov nikdy nebyl zcela izolovaný, mají tyto místní jevy stejný původ jako jevy zaznamenané v sousedních oblastech jihovýchodní a střední Evropy, ve Středomoří či na Blízkém východě.

(překlad a redakční spolupráce: Irena Bogoczová)

vznikla souhrnná rozsáhlá studie *La Péninsule balkanique. Géographie humaine* (Paříž 1918). V Bělehradě se později dočkala rozšířeného vydání v srbštině pod názvem *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje* a několika dalších vydání (1918, 1922, 1966, 1996, 1989, 2000 atd.), srov. CVJIJC, Jovan: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. Beograd 1966.